

Schaktning i Garvaregatan

Fjärrvärme till Kroken 13

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2009:7173, stadslager
Nordantill 1:1
Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Fredric Wirbrand

Schaktning i Garvaregatan

Fjärrvärme till Kroken 13

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2009:7173, stadslager

Nordantill 1:1

Norrköpings stad

Norrköpings kommun

Östergötlands län

Östergötland

Fredric Wirbrand

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2022

Samtliga foton av Fredric Wirbrand.

Omslag: Södra delen av schaktet från nordöst.

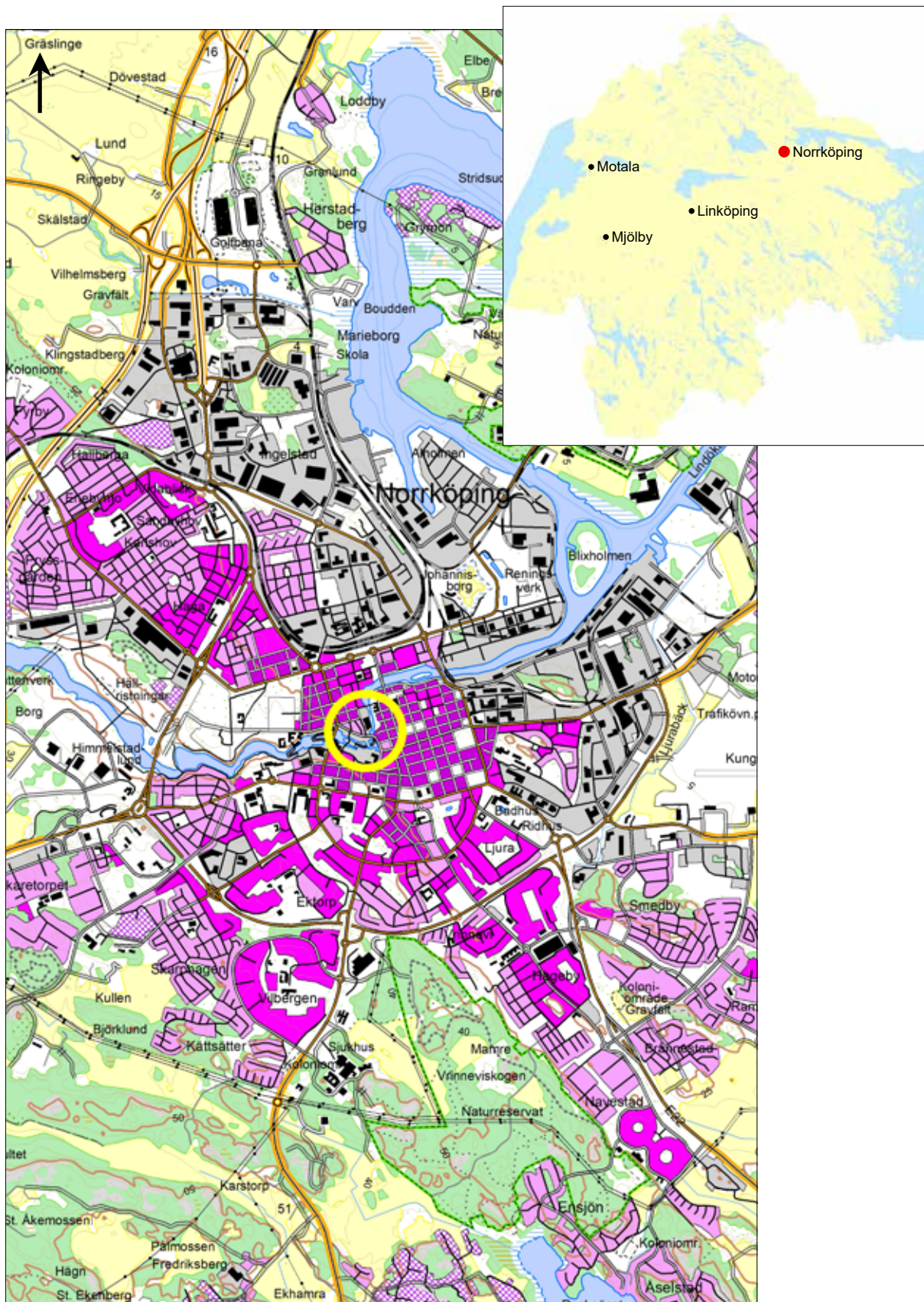
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande 828988 och 850434.

ISBN 978-91-8041-068-7

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Topografi och fornlämningsmiljö.	6
Historisk bakgrund.....	6
Tidigare undersökningar.....	7
Syfte och målsättning	8
Metod och genomförande	8
Undersökningsresultat	9
Tolkning och utvärdering	10
Referenser	11
Kart- och arkivmaterial.....	11
Otryckta källor	11
Litteratur	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12
Bilagor	13
Bilaga 1. Schakttabell	13
Bilaga 2. Kontexttabell	14

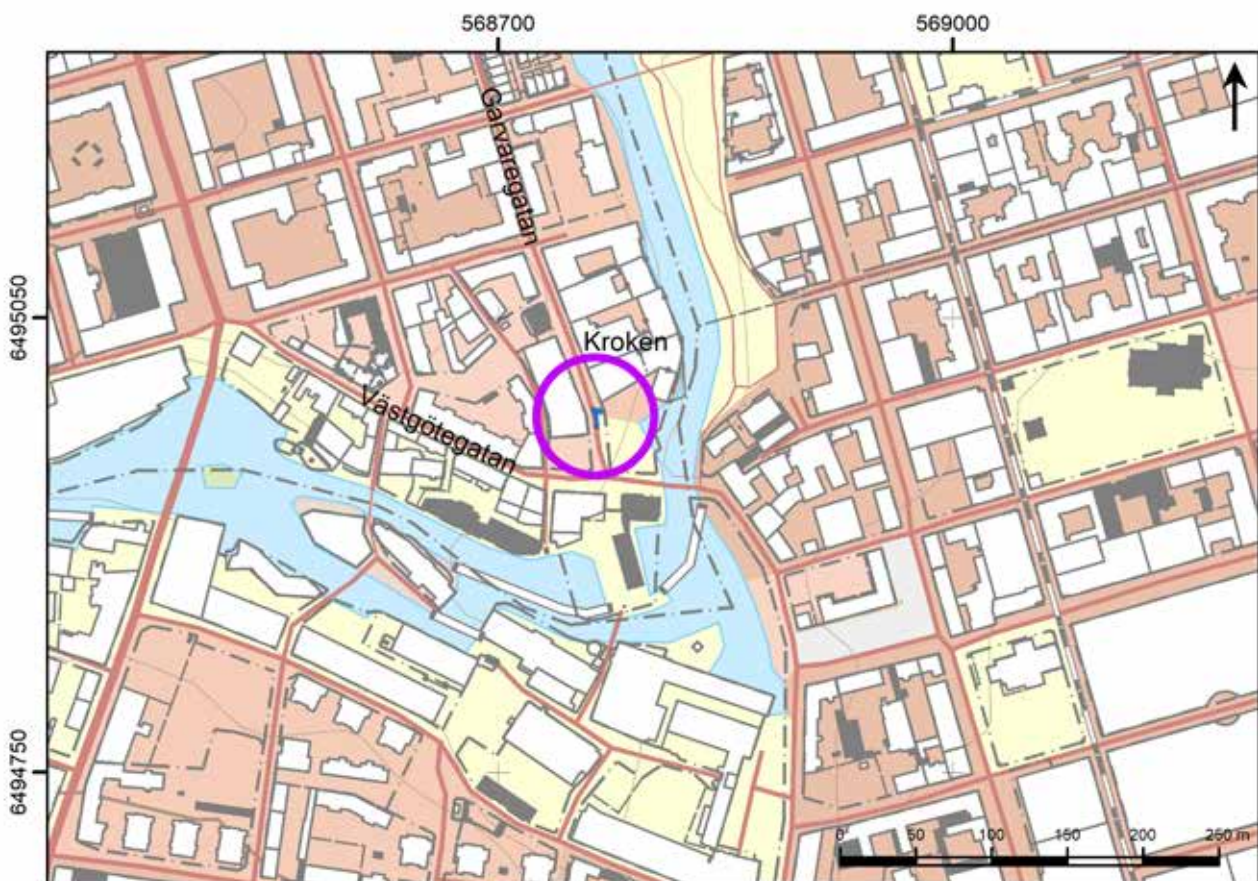
Figur 1. Undersökningsområdet markerat med en gul ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i Garvaregatan i centrala Norrköping. Anledningen till undersökningen var att fjärrvärme skulle grävas in till fastigheten Kroken 13. Schaktet som grävdes var 48 m² stort. Ett möjligt kulturlager påträffades intill en spont, men detta tolkades vara påfört på platsen under modern tid. Ingenting annat av antikvariskt intresse påträffades.

Inledning

I oktober 2021 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i Garvaregatan i centrala Norrköping. Undersökningen ägde rum i fastigheten Nordantill 1:1, och föranleddes av att E.ON Energi-lösningar AB skulle lägga ner en fjärrvärmeledning till fastigheten Kroken 13 (figur 2). Undersökningsområdet låg inom fornlämning L2009:7173, Norrköpings historiska stadslager. Beslut om undersökning fattades av Länsstyrelsen i Östergötlands län (dnr 431-10868-2021, beslutsdatum 2021-08-17). KM:s projektledare för undersökningen var Fredric Wirbrand som också har författat denna rapport.

Figur 2. Undersökningsområdet markerat med en lila ring. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:5 000.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet låg i södra delen av Garvaregatan, mitt emellan kvarteren Kroken och Vårdtornet. Platsen ligger i stadsdelen Nordantill, på norra sidan av Motala ström. Direkt öster om undersökningsområdet, i södra delen av kvarteret Kroken, fanns vid undersökningstillfället en byggarbetsplats, där nya höghus med bostäder höll på att uppföras. Det var till dessa som fjärrvärmeledningen skulle grävas ner.

Garvaregatan sluttar uppåt mot norr, och ligger dessutom betydligt högre än kvarteret Kroken i öster. Höjdskillnaden däremellan bärs upp av en nedslagen spont.

Historisk bakgrund

Cirka 50 meter sydöst om undersökningsområdet ligger en bro över Motala ström som kallas Gamlebro. Denna ligger troligen på samma plats som den äldsta bron över Strömmen, som har medeltida datering. Det aktuella undersökningsområdet har troligen varit bebyggt sedan medeltiden.

Enligt traditionen ska det ha funnits ett kapell av trä, vid namn Heliga andes kapell, på den norra sidan av Motala ström som ska ha uppförts av de första kristna på platsen. Kvarteret Kapellhorvan, cirka 180 meter nordväst om det aktuella undersökningsområdet, har pekats ut som en trolig plats för kapellet (Lundgren 1916:32). Vid arkeologiska undersökningar i kvarteret Mjölnaren sydöst om Kapellhorvan hittades kristna gravar som kunnat dateras till sen vikingatid och tidig medeltid (mer om dessa nedan), och som skulle kunna vara knutna till ett kapell. Någon byggnad har dock aldrig hittats.

Figur 3. Schaktet i gult på en rektifierad version av en karta över Norrköping från 1769, där Trångsundsgatan syns direkt öster om schaktet. Skala 1:3 000.

I mitten av 1500-talet ska Sankta Gertruds kapell ha legat i området, förmodligen också det i kvarteret Kapellhorvan (Broberg 1984:16). Även en stor jordhög vid namn Borgarehögen, från vilken man hade utsikt över hela staden, ska ha funnits i området under historisk tid (Lundgren 1916:48). Dessa konstruktioner har inte heller kunnat beläggas arkeologiskt.

Garvaregatan har fått sitt namn efter flera garverier som låg längs med gatan vid mitten av 1700-talet. Gatan sträckte sig dock inte söderut fram till Västgötegatan förrän 1904, innan dess gick den bara mellan Slottsgatan och Bredgatan (figur 3). Istället fanns det en smal gränd vid namn Trångsundsgatan med en sträckning som liknade den som södra Garvaregatan har idag (Kristensson 2016:34).

Kvarteret Kroken har fått sitt namn efter att Motala ström kröker sig när den passerar kvarteret. Vårdtornets namn kommer efter ett torn som stod i kvarteret åren 1663–1719. I tornet satt stadens brandväktare och höll utkik efter bränder (Kristensson 2018:31, 35).

Tidigare undersökningar

Väster om det aktuella undersökningsområdet ligger kvarteren Mjölaren och Kvarnstenen (tidigare del av kvarteret Mjölaren) och där har arkeologiska undersökningar utförts vid flera tillfällen. Första gången var 1982 då en medeltida gravplats med skelettgravar påträffades (Svensson 1982). Senare undersökningar i kvarteret ägde rum bland annat 1998 (Nielsen 2003), 2010 (Stibéus 2011) och 2012 (Jonsson m.fl. 2015). Lämningar från flera tidsperioder påträffades vid dessa tillfällen. De äldsta var anläggningar som daterades till bronsålder och äldre järnålder. Begravningsplatsen undersöktes vidare och visade sig ha varit i bruk från sen vikingatid fram till högmedeltid. Dessutom framkom lämningar efter en medeltida kvarn, en tunnvalvd källare från 1600-talet samt andra byggnader och kulturlager från 1600-talet och framåt (Nielsen 2003:6–11; Stibéus 2011:19ff; Jonsson m.fl. 2015:5). Vid en ny undersökning 2017 dokumenterades ytterligare nitton gravar på begravningsplatsen. Därmed har totalt över femtio gravar påträffats i kvarteret (Kennebjörk 2021).

Vid en undersökning i Mäster Påvels gränd 1997 påträffades bland annat träbroläggningar som daterades från senmedeltid till 1600-tal (Lindgren-Hertz 1998).

Vid en förundersökning 2010 grävdes sex schakt inom kvarteret Laxen (nuvarande kvarteret Garvaren norr om Vårdtornet) och fem schakt i kvarteret Vårdtornet. I Laxen påträffades husgrunder och källare som var igenfyllda med raseringsmassor och brandlager, samt lämningar efter odling. I Vårdtornet var däremot allt av antikvariskt intresse bortschaktat (Stibéus 2011).

En mer omfattande undersökning utfördes i kvarteret Laxen 2011. Då framkom bebyggelselämningar från framför allt 1800-talet, men även 1600- och 1700-talet. Dessutom undersöktes ett odlingslager (Bertheau 2013).

Vid en förundersökning med direkt efterföljande undersökning i nuvarande kvarteren Vårdtornet och Garvaren (som då fortfarande hette kvarteret Laxen) 2018 påträffades fragmentariska byggnadslämningar som tolkades vara från senmedeltid och tidigmodern tid. Det rörde sig om ett hus med lergolv samt ett dike. Vid förundersökningen framkom också tjocka utfyllnadsmassor, samt bebyggelselämningar från 1800-talet (Låås 2020).

Vid en schaktningsövervakning i Mäster Pävells gränd 2020–2021 påträffades människoben som daterades till 1000- eller 1100-talet och visade att gravplatsen i kvarteret Mjölaren sträckt sig österut ända till Mäster Pävells gränd (Wirbrand 2021).

I samband med den aktuella undersökningen utfördes även en annan schaktningsövervakning cirka 20 meter längre söderut på Garvaregatan. Där påträffades ingenting av antikvariskt intresse (Wirbrand, manus).

Syfte och målsättning

Syftet med undersökningen var att förhindra att fornlämningen skadades, men om detta inte kunde undvikas skulle fornlämningens utbredning och karaktär dokumenteras med ett vetenskapligt arbetssätt.

Metod och genomförande

Ett schakt grävdes i Garvaregatan, cirka 28 meter norr om korsningen med Västgötegatan (figur 4). Schaktet grävdes huvudsakligen mitt i gatan, men hade en arm i norr som gick ända till sponten i öster. Schaktet var 15 meter långt, 6 meter brett i norr och 2,5 meter brett i söder. Som mest var det 1,4 meter djupt. Den uppgrävda ytan var cirka 48 m² stor. Alla schakt och arkeologiska kontexter mättes in med RTK-GPS. Alla kontexter fotograferades och dokumenterades med text.

Figur 4. Det undersökta schaktet i blått med intilliggande gator och kvarter. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:1 000.

Undersökningsresultat

I den östligaste delen av schaktet, närmast sponten, påträffades ett omrört lager (lager 1) som bestod av brungrå silt blandat med ljusa lerklumpar, svart kol och tegelbitar (figur 5). Det framkom på båda sidorna om ett modernt rör, och hela lagret fanns inom en $2,8 \times 1,6$ meter stor yta. Det syntes först på 1,2 meters djup och undersöktes inte i botten men var minst 0,2 meter tjockt. Lagret tolkades vara ett äldre kulturlager som flyttats och påförts som utfyllnad innanför sponten i samband med att den slogs ner. I lagret noterades fynd av två djurben som inte samlades in.

Annars visade sig alla arkeologiska lämningar ha grävts bort i samband med sena tiders markarbeten, och det enda som framkom i resten av schaktet var moderna fyllnads-massor och ledningar (figur 6).

Figur 5. Lager 1 syns som en smal remsa mellan två moderna ledningsschakt. Foto från öster.

Figur 6. Södra delen av schaktet från nordväst.

Tolkning och utvärdering

Endast ett möjligt kulturlager påträffades vid undersökningen. Detta var dock omrört och tolkades vara påfört på platsen som utfyllnad i samband med att sponten slogs ner. I övrigt framkom inga arkeologiska lämningar vid undersökningen, endast moderna fyllnadsmassor som huvudsakligen påförts i samband med ledningsarbeten. Det är möjligt att arkeologiska lämningar kan finnas bevarade under dessa fyllnadsmassor, men det aktuella schaktet grävdes i så fall inte djupt nog för att dessa skulle framkomma.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Karta över sjö- och stapelstaden Norrköping år 1769 av lantmätaren Jonas Brolin
<https://www.norrkopings.se/kultur-och-fritid/bibliotek-och-arkiv/stadsarkiv/kartor.html>

Otryckta källor

Wirbrand, F. (manus) *Schaktning i Garvaregatan. VA till Kroken 13*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport.

Litteratur

- Bertheau, M. 2013. *Kv. Laxen i Norrköping. Bebyggelselämningar och spår efter hantverksaktiviteter från 1600-tal till 1800-tal i kvarteret Laxen*. Särskild arkeologisk undersökning inom fornlämning RAÄ 96 (stadslager) i kvarteret Laxen, Norrköpings stad och kommun, Östergötland. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2533.
- Broberg, B. 1984. *Norrköping. Medeltidsstaden 50*. Stockholm.
- Jonsson, K., Larsson, E., Ohlsson, A., Kjellberg, A., Dimc, N. & Johansson, M. 2015. *Kvarteret Mjölaren i Norrköping. Gravar, bebyggelse och verksamheter från bronsålder till 1700-tal*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:42.
- Kennebjörk, J. 2021. *Gravar i kvarteret Mjölaren. Ett tidigkristet gravfält och odlingslager från 1700-talet i Norrköpings innerstad*. Arkeologisk förundersökning. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2021:11.
- Kristensson, P. 2016. *Norrköpings gatunamn*. Klingsbergs förlag. Norrköping.
- Kristensson, P. 2018. *Norrköpings kvartersnamn*. Klingsbergs förlag. Norrköping.
- Lindgren-Herz, L. 1998. *Gatuschakt i stadsdelarna Nordantill och Berg*. UV Linköping rapport 1998:16.
- Lundgren, H. (red.) 1916. *Två gamla beskrifningar öfver Norrköping. Efter originalhandskrifterna i Linköpings Stiftsbibliotek*. Norrköping.
- Låås, J. 2020. *Nya kvarteret Garvaren. Lämningar från senmedeltid till modern tid i före detta kvarteret Laxen och kvarteret Vårdtornet*. Arkeologisk förundersökning och undersökning inom Norrköpings stadslager L2009:7173 (RAÄ Sankt Johannes 96:1), Norrköpings kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3142.
- Nielsen, A-L. 2003. *En 1600-tals källare i kv. Mjölaren*. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. UV Öst rapport 2003:38.
- Stibéus, M. 2011. *Tidigmedeltida gravar och tidigmodern bebyggelse*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 96:1. Kvarteret Laxen, Mjölaren och Vårdtornet. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. UV rapport 2011:86.
- Svensson, K. 1982. *Provundersökning inom Kv. Mjölaren m.fl.* Norrköping. Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten rapport.
- Wirbrand, F. 2021. *Människoben i Mäster Påvels gränd. Spår efter medeltida gravplats i Norrköping*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2021:70.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM21137
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-10868-2021, 2021-08-17
<i>Kulturmiljöregistrets uppdragsnr:</i>	202101336
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	20–21 oktober 2021
<i>Personal:</i>	Fredric Wirbrand (projektledare)
<i>Landskap:</i>	Östergötland
<i>Län:</i>	Östergötland
<i>Kommun:</i>	Norrköping
<i>Socken:</i>	Norrköpings stad
<i>Fastighet:</i>	Nordantill 1:1
<i>Fornlämning:</i>	L2009:7173, stadslager
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	N6494976–6494990/Ö568760–568768
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningssystem:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver denna rapport.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Längd (m)	Bredd (m)	Area (m ²)	Djup (m)	Kontexter
1	15	6	48	1,4	Lager 1

Bilaga 2. Kontexttabell

Kontext	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek (m)	Djup under markytan (m)	Beskrivning
Lager 1	2,8	1,6	0,2	1,2	Omrört lager av brungrå silt blandat med ljusa lerklumpar, svart kol och tegelbitar. Innehöll enstaka djurben. Tolkades vara ett äldre kulturlager som flyttats och påförts på platsen i modern tid.